

Musta vai/ja sairas?

Transkulttuurinen psykiatria ja *Blue/Orange*

Joe Penhallin näytelmä *Blue/Orange* (2001) tarttuu rodun ja kulttuurin merkityksiin psykiatriassa tuomalla yhteen kaksi valkoista lääkäriä ja mustan potilaan eräissä lontoolaisessa mielisairaalassa vuosituhannen alussa. Kuvatussa yhteentörmäyksessä pureudutaan kulttuurien ja rotujen kohtaamisiin psykiatrian kentällä. Penhallin teos on oivallinen kurkistusikkuna transkulttuurisen psykiatrian peruskysymyksiin.¹

Psykiatria on koko historiansa ajan ottanut kantaa rodun ja mielen sairauksien yhteyksiin. Se on esiintynyt näissä debateissa tieteenä ja pyrkinyt esimerkiksi oikeuttamaan tulkinnat mielisairauden suuremmasta esiintyvyydestä ei-valkoisilla ryhmillä. Sally Westwood kutsuu tätä psykiatrian asennoitumista rotukysymyksiin tieteelliseksi rasismiksi ja luonnehtii psykiatriaa itseään patologisoivaksi vallan muodoksi². Vanhaan kiistaan on tuotu mukaan ei-valkoisten psykiatrien esittämä ajatus, että rasismi itsessään on patogeenistä eli sairautta tuottavaa aiheuttaessaan menetyksen kokemuksia, itsetunnon alenemista ja avuttomuutta³. Transkulttuurinen psykiatria onkin joutunut ottamaan kantaa rasismiin psykiatriassa pyrkiessään oikaisemaan sen rotu- ja kulttuurivivou- tumia.

Rasismi on ollut erityisesti Britanniassa keskeinen transkulttuurisen psykiatrian teema. Tärkeä kysymys on ollut nimenomaan rodun asema selittävänä tekijänä skitsofrenian yli-diagnosoimisessa ei-valkoisissa potilasryhmissä.⁴ Transkulttuurisessa psykiatriassa pohditaan myös länsimaisten psykiatristen käsitteiden universaalia soveltuvuutta: kulttuuri voi olla patogeeninen tai patoplastinen, sairautta aiheuttava tai sitä muokkaava, tekijä mielisairaudessa. Psykiatria tarvitsee kulttuurierkkyyttä, ja sen puuttuminen voi johtaa vähemmistöryhmien huonoon hoitoon⁵. Kaikki nämä kysymykset resonoivat myös Penhallin näytelmässä.

Käsitepari 'rotu'/etnisyys' on eroteltu viimeistään sen jälkeen, kun Unesco antoi vuonna 1950 julkilausuman otsikolla "The Race Question". Lausuma asettui sen tulkinnan kannalle, että kansalliset, uskonnolliset, maantieteelliset, lingvistiset ja kulttuuriset kategoriat eivät todistetusti korreloi geneettisten tai rotupiirteiden kanssa. Monelle rotukysymysten asiantuntijalle rotu on kulttuurissa tuotettu konstruktio.⁶ Kenan Malik kuitenkin toteaa, että vaikka rotukysymyksen ajateltiin pitkään olevan tällä kuitattu, se on palannut tieteellisille kentille muun muassa genetiikan kehittymisen myötä. Silti rodun käsitteen uusi tuleminen ei ole yhtään vähemmän kiistanalainen nyt kuin ennenkin. Genetiikka tai biologia ei yksin pysty muotoilemaan käsitettä yksise-

litteiseksi. Malik painottaakin, että keskusteluissa rodusta sekoitetaan usein kulttuuriset ja etniset kysymykset biologisiin kysymyksiin populaatioista ja geeneistä.⁷

Universaalia psykiatriaa?

Transkulttuurisessa psykiatriassa on sen alusta alkaen (1940-luvun lopulta) ollut jännitteitä universalististen ja kulttuurirelativististen painotusten välillä. Joidenkin biologisen psykiatrian edustajien mielestä transkulttuurisessa psykiatriassa sovelletaan länsimaisia sairauskategorioita ei-länsimaisiin potilaisiin, joiden kulttuurien ajatellaan lähinnä aiheuttavan patoplastisia vaikutuksia sairauksien ilmenemistavoissa⁸. Kulttuurirelativisteille taas transkulttuurisuus psykiatriassa tarkoittaa, että sairaus nähdään tiukemmin paikallisen kulttuurin kontekstissa: sairaudet ovat lähtökohtaisesti kulttuurisesti johdettuja selityksiä yksilöiden poikkeavalle käytökselle⁹.

Penhallin näytelmän nuorempi lääkäri Bruce ei kuulu relativistisen transkulttuurisen psykiatrian kannattajiin. Hänen kantansa on tiukan universalistinen. Hän haluaa noudattaa länsimaisia psykiatrisia käsikirjoja ja olettaa, että ne soveltuvat kaikkiin ihmisiin heidän rodustaan tai kulttuuristaan huolimatta. Bruce tahtoi diagnosoida potilaan, Christopherin, skitsofreenikoksi. Hänen ohjaajansa Robert taas on kirjoittamassa tutkimusta "mustasta psykoosista", joka todetaan mustilla ihmisillä länsimaissa vain sen vuoksi, että he ovat rodullisesti ja kulttuurisesti mustia: heidän "sairautensa" on kulttuurisidonnainen. Robert asettuu siis edellä mainittuja kulttuurirelativistejakin jyrkemmälle kannalle korostaessaan psykiatrisen *diagnostiikan* rasistisuutta. Christopherin tapauksessa "musta psykoosi" ei siis olisi mikään todellinen psykoottinen sairaus, jolla voisi olla kulttuurin muovaamia puolia, vaan Christopher ei yksinkertaisesti todellisuudessa kärsi psykoosista. Robert haluaisi ymmärtää Christopherin tilannetta rotu- ja kulttuuritietoisien diagnostiikan valossa, mikä saa Brucen näyttämään rasistilta. Robertin projekti pureutuu siis transkulttuurisen psykiatrian toiseen ydinkysymykseen: onko ei-valkoisten etnisten ryhmien suuremman mielisairauden esiintyvyyden syynä rotuajattelun vääristämä diagnoosinteko¹⁰. Samalla

”Termin ’mielisairas’ läikkyy yli diagnostisten rajojen.”

Robert yhdistää näennäisen ongelmattomasti ’kulttuurin’ ja ’rodun’ käsitteet.

”Robert: Hyvä on, katsohan. Yritän vain sanoa, että joskus analyysimme on *etnosentristä*. Tässä tapauksessa arvioit tilannetta tietyillä omilla kulttuurisilla kriteereilläsi.

Bruce: ”Etnosentristä”?

Robert: Siirtomaavallan aikaiset ennakkokäsityksemme ovat piileviä ja vain vaivoin tukahdutettuja. Olemme epäluuloisia *oman* kulttuurisen taustamme takia.”¹¹

Bruce voi noviisina olla kykenemätön ottamaan huomioon piilevää rotu- ja kulttuurikysymystä. Tämän takia Christopher saisi väärän ja vakavan diagnoosin ja joutuisi syyttä pitkään pakkohoitoon. Bruce siis saattaa ilmentää psykiatrian latenttia tieteellistä rasismia. Toisaalta Robert voi yhtä lailla olla ”rotopsykiatriansa” sokaisema. Tämä jättäisi mahdollisesti vaikeasti sairaan Christopherin ilman oikeaa hoitoa, mikä myös on psykiatrista rasismia: tarpeellisen hoidon epäämistä pelkän kulttuurisen tai rodullisen eroavuuden takia¹². Näytelmän kuluessa Bruce ja Robert lukkiutuvat tiukkaan valtataisteluun Christopherin tilan hahmottamisesta. Transkulttuurisen psykiatrian projekti näyttytyy Brucen ja Robertin käsissä kovin vinossa valossa. Lopulta ei kamppailla kliinisistä teorioista tai Christopherin eettisestä hoidosta vaan siitä, kumpi lääkäreistä jää pinon päällimmäiseksi.

Blue/Orange

Näytelmässä vastakohtat musta/valkoinen ja mielisairas/terve yhdistyvät yhdeksi transkulttuurisen psykiatrian pe-

ruskysymykseksi: Onko potilas sairas vai/ja musta? Kysymyksessä piirtyy vastakohtien leikki, kun toisaalta ’musta’ asettuu vastakohtaksi ’sairaalle’ (Robertin tulkinta ”mustasta psykoosista”) ja toisaalta ’musta’ rinnastuu ’sairaaseen’ (Brucen tulkinta ”mustasta psykoosista”). Samoin termit ’valkoinen’ ja ’terve’ saavat uusia ulottuvuuksia: jos Christopher olisi valkoinen, olisiko hän sairaalassa potilaana? (Syntyvät vastakohtaparit valkoinen/sairas ja terve/musta.) Näin sanaparit musta/valkoinen tai mielisairas/terve asemoituvat osaksi leikkiä, joka tekee niistä toisiinsa liukuvia¹³. Vastakohtat eivät enää näyttäydäkään ongelmattomina.

Näytelmä konkretisoi mielisairauden ja rodun kysymykset. Christopherin ihonväri on muuttumaton. Hänen rotutaustansa on siinä mielessä sidottu biologiaan. Mutta hänen rotunsa ja kulttuuritaustansa konstruktioina ovat tulkinnanvaraisia – ja niin on myös hänen mielenterveytensä tila. Hänen ”rotunsa” voi vaikuttaa hänen mielenterveyteensä, hän voi kärsiä rasismista ja sen kaikkien lieveilmiöiden aiheuttamasta psyykkisestä sairaudesta tai rotusidonnaisesta (väärin)diagnoimisesta.

Monikulttuurisessa Britanniassa, teoksen tapahtumapaikassa, käyty keskustelu rasismista ja psykiatria yhteydestä antaa näytelmälle konkreettisen viitekehyksen: molemmat lääkärit pelkäävät saavansa rasistin leiman, täydestä syystä. Rotukysymys on näytelmässä pakottava, ja se myös määrää näytelmän lopputuleman. Bruce kutsuu Christopheria ”ylimieliseksi nekruksi” – Christopher tosin sanoi näin ensin itse itsestään – ja hänet erotetaan Christopherin tekemän valituksen seurauksena¹⁴. Robert taas yrittää suojella Christopheria joutumasta leimatuksi skitsofrenikoksi, mutta hänenkin sädekehänsä rotujen tasa-arvon

esitaistelijana himmenee lopulta. Robertin mielipiteet alkavat muistuttaa rasistista parodiaa rotuherkästä psykiatrista. Hän näkee Christopherin stereotyyppisenä mustana, joka kuuluu ”omiensa joukkoon”, vaikka tällä ei ole selvää kulttuurista kontekstia, perhettä eikä ystäviä. Robertin mielestä Christopher haluaa palata Afrikkaan ”juurilleen”, vaikka tämä itse haluaisi muuttaa vain, koska siellä ”on mukavaa”¹⁵. On oireellista, että Robert tahtoo selittää erikoisuudet Christopherin puheissa liittämällä ne tämän rotuun, joka puolestaan alkaa näyttäytyä jonkinlaisena myyttisenä afrikkalaisena alkuperänä.

”Bruce: Mutta... sinä tarkoitat... sinä oikeasti tarkoitat, että Christopher ei pysty erottamaan realistisia ja täysin epärealistisia käsityksiä toisistaan, koska... Mitä...? Koska hän on...?”

Robert: Epävaka persoonana. Tapaus on loppuunkäsittely.

Bruce: Koska hän on e...

Robert: Epävaka persoonana. Näkemiin tohtori.

Bruce: Koska hän on etnisesti musta?

Robert: *(Huokaa, puree hammasta. Kävelee takaisin huoneeseen.)*

(Jäätävästi) Tarkoitan, että siellä mistä hän tulee, se ei varmasti ole mitenkään epärealistinen ajatus. Täällä, mistä me tulemme, se selvästi on. Tajuatko?

Bruce: Mutta hän tulee Shepherd's Bushista¹⁶.

Robert: Hän pitää itseään afrikkalaisena. Emmekä me enää käytä sanaa 'musta'...¹⁷

Westwoodin mukaan yksi rasismien piirteistä on, että toisen rotuinen ihminen nähdään vain rotunsa edustajana, ei yksilönä¹⁸. Lisäksi psykiatrista rasismia luonnehtii yksilön ongelmien palauttaminen kulttuuriin: psykiatrian ja rasismien valtarakenteita pidetään voimassa sen avulla, että nähdään vähemmistöpotilaan kaikkien vaikeuksien syynä hänen ”vieras kulttuurinsa” – eikä esimerkiksi psykiatrisen hoidon itsensä puutteet¹⁹. *Molemmat* Penhallin lääkärit alkavat pahasti näyttää rasisteilta.

Rakentuukin entistä pakottavampi vastakohtapari: terve valkoinen psykiatri / mielisairas musta potilas. Psykiatrien kyky määrittää potilaansa psyykinen tila sekä hänen rotunsa tai kulttuurinsa vaikutus siihen kyseenalaistuu, eiväthän he pysty sulkemaan pitävästi diagnostista kategoriaa (millä lailla sairaita Christopher on?) tai edes hänen rotu- tai kulttuuritaustaansa (tuleeko Christopher Afrikasta vai Shepherd's Bushista?). Termi 'mielisairas' läikkyy yli diagnostisten rajojen. 'Musta' on yhtä häiritsevästi hämärärajainen, ja psykiatrit joutuvat luopumaan arvoasemastaan näiden termien suvereenina hallitsijoina. On hyvä huomata, että lääkärin tarkkaraajainen, näennäisen selvä dikotomia, musta/valkoinen, luo osaltaan pohjan väärintulkitsemiselle. Kumpikaan ei pysähdy hetkeksikään miettimään, mitä he oikeastaan tarkoittavat käsitteellään 'musta' – rotua geneettisenä populaationa, etnisenä kulttuurina vai mystisenä alkuperänä...? Termin eri käytöt ovat iloisesti sekaisin.

Jos taas tarkasteltavaksi otetaan Christopherin oma kokemus itsestään mustana potilaana, psykiatrien epä-

onnistuminen korostuu. Hänen tarinastaan saa turhaan etsiä transkulttuurisen psykiatrian vaatimaa lääkäreiden ”kaksinkertaista tematisaatiota”, jossa lääkäri arvioisi yhtä aikaa sekä oman kulttuurinsa että kohtaamansa vieraan kulttuurin piirteitä ja pyrki sekä potilaan ymmärtämiseen että parempaan *itseymmärrykseen*²⁰. Christopherin kokemus on keskeinen myös siitä transkulttuurisen psykiatrian avaamasta näkökulmasta, että psykiatrisen sairauden taustana voi olla patogeeninen rasismi. Kuten Westwoodin tutkimuksessaan haastattelemat mustat potilaat, Christopherkin kokee elämänsä karuna arjen rasismien vuoksi. Häntä pilkataan ja ahdistellaan jatkuvasti, ja hänen ensimmäinen kosketuksensa mielenrenteyttä hoitaviin tahoihin on poliisi ja pakkohoito.²¹

Näytelmä ei ratkaise kysymystä, miten erottaa rotu tai kulttuuri mielisairaudesta. Sen sijaan käy ilmi, että kahden psykiatrin henkilökohtainen valtakamppailu on heille tärkeämpää kuin vähemmistöpotilaan eettinen kohtelu. Näytelmän lopussa Robert paljastuu Christopherin valituksen junailijaksi (hän haluaa kaapata Christopherin omaksi potilaakseen, näytteeksi uutta rotuteoreettista tutkimustaan varten). Bruce saa hirvittävän vihakohtauksen, jossa hän työpaikkansa menettämisen paineen alla vuodattaa kenties todelliset ajatuksensa Christopherista, kaikista potilaista ja vieraista kulttuureista hänen omaa elämäänsä vaikeuttavina tekijöinä.

Psykiatrista harhailua

Miten etiikan tarve kytkeytyy näytelmässä psykiatrisen tulkinnan välttämättömyyteen ja mahdottomuuteen? Lääkäreiden on pakko tehdä tulkinta, heillä on aikaraja, jonka jälkeen on päätettävä, missä Christopherin hoitoa jatketaan. Psykiatrien välisestä kiistasta tulee näin samalla kertaa teoreettinen (onko olemassa ”mustaa psykoosia?”) ja käytännöllinen (miten toimia oikein Christopherin kohdalla?). Kahden lääkärin tulkintavallan väärinkäyttö konkretisoituu, kun he kilpailevat ”oikean” diagnoosin teossa:

”Robert: Sinulla ei ole aikaa. Hän on ollut täällä kuukauden. Hän on tervehtynyt tasaisesti – kyseessä on siis lyhytkestoinen psykoottinen episodi, joka liittyy epävakaaseen persoonallisuushäiriöön. Ei mitään sen pahaenteisempää.

Bruce: Hän on paranoidi. Kuulit sen hänen puheistaan.

Robert: Miltä kuulostaa epävaka persoonallisuushäiriö ja paranoia? Ppsy ICD-10:ssä²².

Bruce: Sinä todella rakastat ICD-10:ä. Kaikki mahdolliset kiertoilmaukset lauseelle 'Potilas on kahjo', jottei tarvitse myöntää, että hän on kahjo. Se on kuin sinun turvariepusi.

Robert: Hyvä on. Epävaka persoonallisuushäiriö ja 'pikkuisen kahjo'.²³

Molemmat yrittävät pakottaa potilaan teoriakehykseensä ja pysäyttää tulkinnan prosessin, mikä näyttäytyy yleisölle lopulta pelkkänä henkilökohtaisena voittona vastustajasta, ei tieteellisesti tai kliinisesti puolustettavalta teolta.

Christopherin tarina on vaivalloinen yleisölle, koska emme lopussakaan oikeastaan tiedä hänestä mitään varmaa. Mistä hän on kotoisin, millainen hän on, onko hän sairas vai vain erilainen? Koko näytelmän keskeinen jännite on, että Christopherin hahmo jää irralleen kaikista konteksteista. Siksikin psykiatrisen diagnostiikan etiikka näyttäytyy kriittisessä valossa, ja näytelmä voidaan tulkita psykiatrian instituutioon ja sen rasismiin kohdistuvaksi satiiriksi. Jännite mahdollistaa myös psykiatrisen rasismien alleviivaamisen: lääkärit yrittävät pakottaa Christopheria tiettyyn viitekehykseen, joka on samalla, erityisesti Robertin mielessä, vahvasti sidottu tämän (olettuun) rotuun ja kulttuuriin.

Toisaalta Christopherin tapaus ei ole mahdoton, se on vain äärimmillen viety esimerkki psykiatrisen tulkinnan kontekstisidonnaisuudesta. Koska ei ole objektiivista tapaa (kuten verikoetta), jolla voisi määrittää toisen ihmisen mielenterveyden hänen taustastaan riippumatta, psykiatri on kuin etnologi, jonka tehtävänä on tunnistaa oma kulttuurinen taustansa samalla, kun hän on avoin potilaansa erilaiselle taustalle²⁴. Psykiatrisen vallankäyttö ei myöskään aina loukkaa potilasta. Ratkaisevaa on, tehdäänkö potilaasta oikea tulkinta, saadaanko hänet psykiatrian voimaannuttavan vallankäytön²⁵ piiriin, vai sysätäänkö hänet hoitoprosessin ulko- tai väärälle puolelle. Oikea ja eettinen tulkinta turvaa potilaan oikeudet oikeanlaiseen hoitoon, mutta Christopherin tapaus jää taa-

tusti vaivaamaan yleisöä: saiko hän lopulta oikean diagnoosin ja oikeaa hoitoa?

Yleisöllä on henkilöhahmoin verrattuna etulyöntiasema. Se voi tarkastella näytelmän solmuja merkityksiä ja nauttia sen tarjoamasta aporian tunteesta. Yleisön näkökulma voi olla samalla tasolla psykiatrien kanssa. Se voi yrittää heidän tapaansa selvittää Christopherin tilan arvoitusta, määrittää potilaan tilaa psykiatristen käsikirjojen, ”rotopsykiatrian” tai jonkin muun viitekehyksen avulla. Toisaalta yleisö voi ottaa näytelmän loputtomana yrityksenä (väärin- tai uudelleen)tulkita. Se voi kieltäytyä hyväksymästä psykiatrin positiota ja siihen sisältyvää valmiiden vastausten vaatimusta.

Näytelmä paljastaa perustavien tulkinnallisten vastakohtaparien (’sairas’/’terve’; ’musta’/’valkoinen’) ratkaistavuuden: ne eivät sulje toisiaan täydellisesti ulos vaan läikkyvät lokeroistaan, kietoutuvat toisiinsa lähtemättömästi ja muodostavat uusia pareja. Penhallin teos riepottelee psykiatrisia ja kulttuurisia peruskäsitteitä ja avaa mahdollisuuden niiden uudelleenarviointiin. Toisaalta näytelmä osoittaa psykiatrisen tulkinnanteon sudenkuopat, varsinkin silloin, kun tulkinnan tulisi viritäytyä transkulttuurisen psykiatrian taajuuksille: lääkärit eivät aina kuule tai kuuntele potilastaan, tämän kulttuurista, rodullista ja mielenterveydellistä toiseutta, jonka ymmärtämistä, saman kielen löytymistä, tarvitsisi niin tulkitsija kuin tulkittukin.

Viitteet

- 1 Transkulttuurisen psykiatrian alueesta ja kehityksestä toisen maailmansodan jälkeen, ks. esim. Bains 2005.
- 2 Westwood 1994, 249, 263.
- 3 Sama, 251.
- 4 Bains 2005, 148; Westwood 1994, 248.
- 5 Bains 2005, 149.
- 6 Ks. esim. Hall 1992.
- 7 Malik 2013; ks. myös Fernando 2012.
- 8 Bains 2005, 151.
- 9 Sama, 145–146, 151.
- 10 Westwood 1994, 248; Fernando 2012, 114.
- 11 Penhall 2001, 44.
- 12 Fernando 2012, 116.
- 13 Ks. Derrida 1981.
- 14 Penhall 2001, 15.
- 15 Sama, 56.
- 16 Shepherd’s Bush on Lontoon lähiö.
- 17 Penhall 2001, 46.
- 18 Westwood 1994, 261.
- 19 Bains 2005, 148.
- 20 Stanghellini & Ciglia 2013, 9.

- 21 Westwood 1994; Fernando 2012, 114.
- 22 Maailman terveysjärjestö WHO:n diagnostinen käsikirja.
- 23 Penhall 2001, 23.
- 24 Stanghellini & Ciglia 2013.
- 25 Ks. Karlberg 2005.

Kirjallisuus

- Bains, Jatinder, Race, Culture and Psychiatry. A History of Transcultural Psychiatry. *History of Psychiatry*. Vol. 16, No. 2, 2005, 139–154.
- Derrida, Jacques, *Dissemination* (La Dissemination, 1972). Käänt. Barbara Johnson. The University of Chicago Press, Chicago 1981.
- Fernando, Suman, Race and Culture Issues in Mental Health and Some Thoughts on Ethnic Identity. *Counselling Psychology Quarterly*. Vol. 25, No. 2, 2012, 113–123.
- Hall, Stuart, *Kulttuurin ja politiikan murrok- sia*. Toim. Juha Koivisto ym. Vastapaino,

- Tampere 1992.
- Karlberg, Michael, The Power of Discourse and the Discourse of Power: Pursuing Peace through Discourse Intervention. *International Journal of Peace Studies*. Vol. 10, No. 1, 1–23.
- Malik, Kenan, Rodusta kiistelevät ovat väärässä (Why Both Sides Are Wrong in the Race Debate, 2012). Suom. Ville Lähde. *niin & näin* 1/13, 14–26. Verkossa: <http://netn.fi/artikkeli/rodusta-kiistelevat-ovat-vaarassa>
- Penhall, Joe, *Blue/Orange* (2000). Methuen, London 2001.
- Stanghellini, Giovanni & Ciglia, Raffaella, De Martino’s Concept of Critical Ethnocentrism and its Relevance to Transcultural Psychiatry. *Transcultural Psychiatry*. Vol. 50, No. 1, 2013, 6–20.
- Westwood, Sallie, Racism, Mental Illness and the Politics of Identity. Teoksessa *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Toim. Ali Rattansi & Sallie Westwood. Polity Press, Cambridge 1994, 247–265.